

Оксана Юркова (Київ)

«Має історичну цінність»: справа-формуляр ДПУ УСРР на Федора Савченка (структура та документи)

Одним із найближчих співробітників академіка Михайла Грушевського у Всеукраїнській академії наук (ВУАН) у 1924–1931 рр. був Федір Якович Савченко (1892–1938 [?]). Його життєпис досить докладно досліджений українським істориком Олександром Рубльовим¹.

Уродженець Полтавщини, Федір Савченко здобував вищу освіту у Ніжинському історико-філологічному інституті ім. князя Безбородька та Петербурзькому історико-філологічному інституті. З 1914 р. він — як професорський стипендіат — перебував за кордоном, де згодом долучився до українського еміграційного руху. Після знайомства у 1919 р. із М. Грушевським, що тоді виїхав з України на еміграцію, Ф. Савченко став брати активну участь у роботі заснованого Грушевським у Женеві Українського соціологічного інституту (УСІ), разом із Катериною Грушевською відвідував науковий семінар УСІ², увійшов до Закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів.

У березні 1924 р. М. Грушевський, що незадовго перед тим був обраний дійсним членом ВУАН, повернувся до радянської України. За

¹ Див.: Рубльов О. Особистий секретар академіка М. С. Грушевського: Ф. Я. Савченко // Репресоване краєзнавство: 20–30-ті роки. — К., 1991. — С. 168–173; його ж. «Аташе» академіка М. С. Грушевського: Савченко Федір Якович // Реабілітовані історією. — К.; Полтава, 1992. — С. 50–57; його ж. Повертаючись до надрукованого [З приводу публікації: Гирич І., Кіржаєв С. До історії Всеукраїнської академії наук. Михайло Грушевський і Агатангел Кримський. З приводу «Осібної гадки академіка М. Грушевського до протоколу Спільного зібрання УАН від 17 жовтня 1927 року» // Український археографічний щорічник. — Вип. 1 (4). — К., 1992. — С. 332–340] // Український археографічний щорічник. — Вип. 2. — К., 1993. — С. 428–434; його ж. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). — К., 2004; його ж. Савченко Федір Якович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 9: Прил–С. — К., 2012. — С. 419.

² Див.: Матяш І. Український Соціологічний Інститут М. С. Грушевського: основні напрямки та етапи діяльності // Український історик. — Нью-Йорк; Київ; Львів, Торонто; Париж, 2000. — № 4. — С. 44–56; Судин Д. Празький період діяльності Українського Соціологічного Інституту (квітень 1920 – січень 1921 рр.) // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія соціологічна. — Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — Вип. 7. — С. 230–244 та ін.

його пропозицією повернувся у листопаді 1924 р. в Україну й Федір Савченко. Відтоді до дня свого арешту 8 березня 1931 р. Савченко працював поруч із М. Грушевським в Історичних установах ВУАН та редакції журналу «Україна», виконував численні доручення академіка у Києві та тодішній столиці УСРР Харкові³, був його особистим секретарем та «аташе»⁴, його «правою рукою». Хоча науково-організаційна діяльність забирала у Савченка багато часу, він підготував кілька наукових праць, найбільш вартісною з-поміж яких є монографія «Заборона українства 1876 р.: До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр.», що вийшла у 1930 р.

Доля Федора Савченка склалася так само трагічно, як і у більшості з «грушев'янців». Після арешту у справі міфічного «Українського національного центру» («УНЦ») та майже року слідства вченого було засуджено до п'яти років позбавлення волі, які він провів у Суздальському та Ярославському політизоляторах. Після звільнення у 1936 р. Савченко був засланий до Саратова, де йому пощастило влаштуватись викладачем англійської та італійської мов.

Проте вже у жовтні 1937 р. його, як і багатьох інших українських засланих науковців, які мешкали у Саратові, було знову заарештовано. За звинуваченням у приналежності до вигаданої НКВС «контрреволюційної есерівської націоналістичної групи» Савченко отримав ще 10 років таборів. Що відбувалося далі — достеменно не зрозуміло. З уривчастих даних знаємо, що за нез'ясованих обставин справу Ф. Я. Савченка постановою УГБ УНКВС по Саратовській області РСФРР від 4 січня 1938 р. було виділено на додаткове опрацювання⁵. Подальша доля історика невідома, ймовірно, Федір Савченко загинув під час слідства або у таборах.

Оскільки у списках репресованих, укладених Міжнародним товариством «Меморіал», даних про нього немає, можна припустити, що Федора Яковича Савченка у справі 1937 року досі не реабілітували. На жаль, ознайомитись із його «саратовською» архівно-кримінальною справою, що (маю надію) зберігається в Центральному архіві ФСБ Російської Федерації, поки неможливо.

³ Див.: *Сохань П., Ульяновський В., Кіржаєв С. М. С. Грушевський і Academia: Ідея, змагання, діяльність.* — К., 1993. — 320 с.; *Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.).* — К., 1999. — 433 с.

⁴ *Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків // Записки НТШ.* — Т. CLXXIII: Праці Історично-філософської секції. Зб. на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. — Париж, Чікаго, 1962. — С. 31.

⁵ Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), Ф. 263. — Оп.1. — Спр. 49534 (архівно-слідча справа на Ігнатієнка Варфоломія Андріяновича). — Арк. 118.

Багато цінної інформації про діяльність Ф. Савченка та осіб, які працювали з ним у різний час пліч-о-пліч, зокрема у ВУАН, міститься у його архівно-кримінальній справі 1931 р., що зберігається у Галузевому державному архіві СБУ (ГДА СБУ). Донедавна дослідникам були відомі два томи із 122-томної справи «УНЦ»⁶, які стосувалися вченого. У 47-му томі на 179 аркушів та 48-му на 171 аркуш справи «УНЦ», крім традиційних документів діловодства ДПУ УСРР (анкети арештованого, протоколів обшуку, постанови про вирок, протоколів очних ставок тощо), містяться також 18 багатосторінкових свідчень Ф. Савченка (у тому числі власноручні та їх машинописні копії), які він давав після арешту (від 12, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 22 і 26 березня, 12 і 22 травня, 26 і 28 червня, 12, 25 і 29 липня та 14 жовтня 1931 р.).

Офіційно справа «УНЦ» була розсекречена у 2011 р., хоча професійні історики мали можливість ознайомитись з її окремими томами ще у 1991 р. в Архіві КДБ України. Тоді ж, у 2011-му, було розсекречено ще один том із справи «УНЦ» (т. 48-а), що є частиною архівно-кримінальної справи Ф. Савченка. У цьому 87-сторінковому томі 81 аркуш складають власноручні свідчення Савченка від 31 липня 1931 р., що чомусь не були вчасно включені до попередніх томів та раніше дослідниками не вивчались⁷.

У серпні 2018 р. співробітники ГДА СБУ у відповідь на мій запит повідомили⁸, що збереглася справа-формуляр на Федора Савченка⁹. Вона також була розсекречена у 2011 р., проте досі не була предметом наукового дослідження. Видається доцільним провести детальний аналіз документів, які в ній збереглись.

Справа-формуляр на Федора Яковича Савченка складається з одного досить грубого тому на 558 аркушів. Вона була заведена уповноваженим контррозвідувального відділу Київського губернського відділу ДПУ УСРР Борисом Борінім 9 січня 1925 р. та отримала номер 1881. Підставою для взяття Савченка на облік була, як зазначалось, його «антирадянська діяльність» «українського правого забарвлення»¹⁰.

Справа оправлена у палітурку із титулом «Архів ВУЧК-ГПУ-НКВД-НКГБ», що свідчить, що вона була остаточно оформлена не раніше 1941 р. Подвійної нумерації сторінок у справі практично немає

⁶ Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський: Справа «УНЦ» і останні роки (1931–1934). — К.: Критика, 1999. — С. 44.

⁷ Архівно-кримінальна справа на Савченка Федора Яковича // Галузевий державний архів СБУ (далі — ГДА СБУ). — Ф. 6. — Оп. 1. — Спр. 59881-ФП, тт. 47, 48 та 48-а.

⁸ Складаю щирю подяку співробітникам ГДА СБУ, зокрема Тетяні Ємець та — особливо — Георгію Смирнову, які допомагали мені в архівних пошуках.

⁹ Справа-формуляр на Савченка Федора Яковича // ГДА СБУ. — Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. С-5529.

¹⁰ Там само. — Арк.1.

(така подвійна нумерація присутня лише на перших 15 аркушах), отже, фактично зберігся весь документальний масив, включений до справи-формуляру на момент її архівування. За час зберігання справи її кілька разів під час архівних звірок перенумеровували, що відображено на палітурці (справа, крім вже зазначеного номеру 1881, мала архівні номери 8223 та 15232, тепер — С-5529).

Документи на початку справи розміщені у правильному хронологічному порядку, але із аркуша 163 починається плутанина, спочатку незначна, у межах кількох місяців 1927/1928 року. З аркуша 281 хронологія повністю збивається, документи 1930 року розміщуються за документами 1928 року, потім йдуть документи 1929-го та 1928-го, потім знову 1930-го і, нарешті, 1931 років. Імовірно, архівіст, який цю справу формував, поспішав упорядкувати документи (або ж втомився), бо, крім хронологічної непослідовності у другій частині справи, бачимо ще й низку дублікатних машинописних копій.

Останні у справі документи за 1948, 1959–1960 та якогось із 1970-х рр. (точний рік не зазначений) стосуються її зберігання в архіві. З-поміж них виділяється постанова комісії, що працювала в Архіві КДБ УРСР у 1960 р. Після перегляду справи в ухваленому 31 жовтня 1960 р. висновку зазначалось, що справа-формуляр на Ф. Савченка залишена на подальше зберігання в Архіві КДБ УРСР як така, що «має історичну цінність», бо «об'єкт справи Савченко був секретарем М. С. Грушевського»¹¹.

Всього у справі відклалось 442 документи від 1921 до 1970-х рр. (документи, представлені у кількох копіях (їх 22), вважаємо одним документом)¹². Найбільше документів — 143 — збереглося за 1928 р., трохи «відстають» 1930 та 1927 рр. (98 та 87 документів відповідно), найменше — 3 та 4 документи відповідно — стосуються 1921 та 1931 рр. Уявлення про хронологічний вимір справи якнайкраще дає рисунок 1.

Наявні у справі-формулярі документи можна умовно розділити на п'ять груп. До першої групи доцільно віднести документи внутрішнього документообігу ДПУ УСРР. Це заповнена чекістами анкета «об'єкта обліку» (в даному випадку — Федора Савченка)¹³, листи уповноважених та постанови у справі Ф. Савченка, агентурні завдання та довідки, агентурні записки, записи телефонних розмов, поточне чекістське листування, а також укладені на основі оперативних даних меморандуми та зведення Секретного відділу ДПУ УСРР та витяги з них. Останні документи представлені машинописними копіями, завіреними уповноваженими особами, а інші документи — в основному оригінали.

¹¹ ГДА СБУ. — Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. С-5529. — Арк. 557.

¹² Тут і далі всі підрахунки авторки.

¹³ ГДА СБУ. — Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. С-5529. — Титульний аркуш. Цей документ пошкоджений — правий нижній кут, де мала б бути наклеєна світлина Ф. Савченка, відірваний.

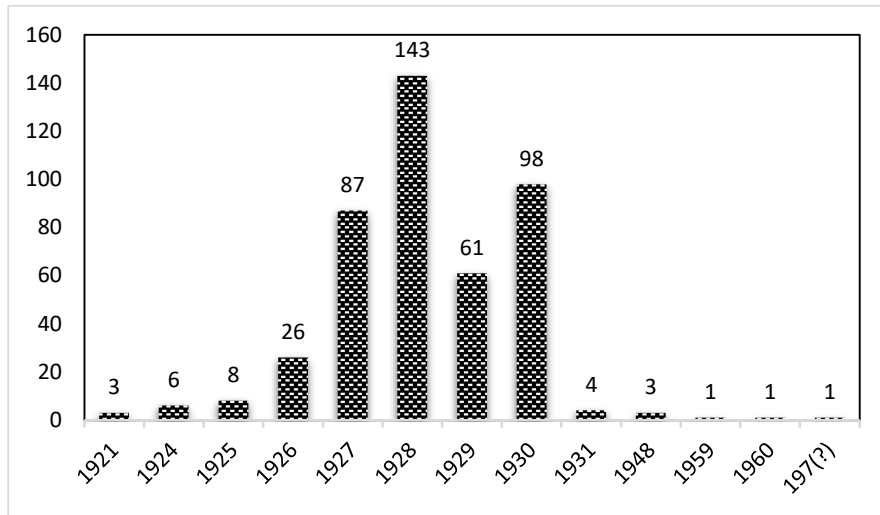

Рис. 1. Кількість документів у справі-формулярі Ф. Савченка по роках (представлені у кількох примірниках документи рахуються як один документ)

Другу, найчисленнішу в даній справі-формулярі, групу документів складає перлюстрована кореспонденція. Перлюстровані листи збережені у машинописних копіях (у деяких випадках представлені одні й ті самі листи у кількох примірниках), що завірені підписом уповноваженого Секретного відділу ДПУ УСРР Філіпа Такке-Долореску (1902–1937), який керував перлюстрацією листування М. Грушевського¹⁴ і, відповідно, Ф. Савченка. Збереглися листи не лише Савченка та до нього, а й листи третіх осіб. Також до справи долучені газетні вирізки, що були відправлені разом з листами, та машинописні копії з них.

Оригінали вилучених документів та листів можна вважати третьою документальною групою. Це, зокрема, посвідчення Ф. Савченка, видане Комісією із закордонних закупівель Наркомату освіти РСФРР у Берліні 13 листопада 1924 р., що дозволяло Федору Яковичу в'їхати на територію СРСР, провезти книжки згідно зі списком та друкарську машинку, що, як позначено, була «його знаряддям праці»¹⁵. Посвідчення було вилучено у дослідника на станції Себеж Псковської області РСФРР разом із двома машинописними копіями його англомовного, написаного ще 7 листопада 1921 р., листа від імені об'єднаної Української національної ради до британського прем'єр-міністра Д. Ллойд Джорджа¹⁶.

¹⁴ Білокінь С. Чекісти і справа-формуляр Михайла Грушевського // Слово Провсвіти. — К., 2017. — Ч. 31 (927). — 3–9 серпня. — С. 4.

¹⁵ ГДА СБУ. — Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. С-5529. — Арк. 9–11.

¹⁶ Там само. — Арк. 5–8; 2–3 зв. (переклад листа рос. мовою).

Надзвичайно цінним видається й конфіскований ДПУ УСРР лист голови Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) Кирила Студинського до Ф. Савченка від 19 лютого 1930 р. через його начебто «контрреволюційний характер». У справі-формулярі збереглись конверт, в якому було відправлено лист зі Львова до Києва, автограф листа К. Студинського, вкладені до конверта газетні вирізки з «Діла», копія листа правління НТШ (на бланку НТШ) до голови Українського академічного комітету у Празі Дмитра Антоновича¹⁷.

Достатньо представницькою четвертою групою документів є машинописні копії (інколи також у кількох примірниках) донесень секретних співробітників (скорочено — сексотів) ДПУ УСРР під прізвишками «Академик», «Бельій» / «Білий», «Дипломат», «Європеец», «Октябрина», «Турбогенератор», «Франт» та інших, що працювали серед академічних науковців. Практично всі ці доноси відклались також у справах-формулярах на М. Грушевського та О. Грушевського. До цієї групи додамо й машинописну копію протоколу Спільного зібрання ВУАН 1927 р., що, очевидно, була передана одним із сексотів, який мав безпосередній стосунок до діловодства ВУАН.

Нарешті, останню, п'яту, групу формують машинописні копії витягів з протоколів допитів та свідчень заарештованих у справі «Спілки визволення України» Всеволода Ганцова, Володимира Дурдуківського, Володимира Міяковського, Миколи Левченка, Миколи Павлушкова, Володимира Підгаєцького та Григорія Холодного.

Кількісно ці групи документів представлені у справі-формулярі таким чином:

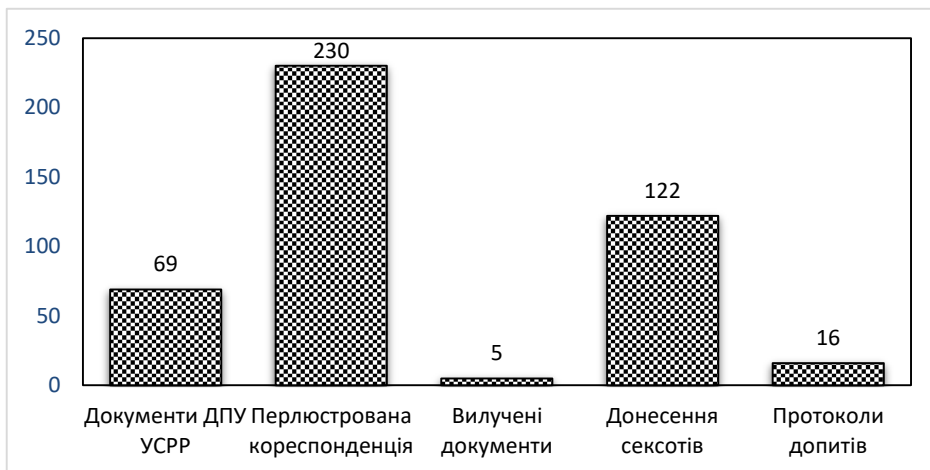

Рис. 2. Кількість документів у справі-формулярі Ф. Савченка по групам (представлені у кількох примірниках документи рахуються як один документ)

¹⁷ ГДА СБУ. — Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. С-5529. — Арк. 295.

122 донесення, що відклались у справі-формулярі на Ф. Савченка за 1925–1930 рр., були подані щонайменше 26-ма сексотами (кілька доносів не підписані). Найбільш «продуктивними» були сексоти «Бельй», «Деха», «Европеец», «Лохвицький» / «Медведев» та «Турбогенератор».

№ п/п	Секретні співробітники	1925	1926	1927	1928	1929	1930	Разом
1.	«Академік»		1	3				4
2.	«Антоненко»						1	1
3.	«Бельй»/ «Білий»	1	2	2	5		1	11
4.	«Величко»					2		2
5.	Грицай М. З.			2				2
6.	«Деха»				1		8	9
7.	«Дипломат»		3		1			4
8.	«Евгения»			1				1
9.	«Европеец»			5	6			11
10.	«Звено»				1	1	1	3
11.	«Карпенко»						1	1
12.	«Кассир»						1	1
13.	«Квитка»			3				3
14.	«Культурник»				2	1	1	4
15.	«Литератор»				1			1
16.	«Лохвицький» / «Медведев»						8	8
17.	«Метеоров»						1	1
18.	«Октябрина»		1					1
19.	«Петров»					1		1
20.	«Светлова»						3	3
21.	«Советская»						1	1
22.	«Спілка»					1		1
23.	«Твердый»				1	1	1	3
24.	«Турбогенератор» /«Турбо»			16	17	4		37
25.	«Франт»		2	1				3
26.	«Холмський»						1	1
27.	Прізвисько не зазначено		2				2	4
	РАЗОМ	1	11	33	35	11	31	122

Табл. 1. Секретні співробітники ДПУ УСРР — автори доносів, що відклались у справі-формулярі на Федора Савченка за 1925–1930 рр.

Із шести років найбільше доносів фіксуємо у трьох: у 1927, 1928 та 1930 рр. ДПУ УСРР збирано у даній справі-формулярі приблизно однакову кількість повідомлень — 33, 35 та 31 (див. рис. 3).

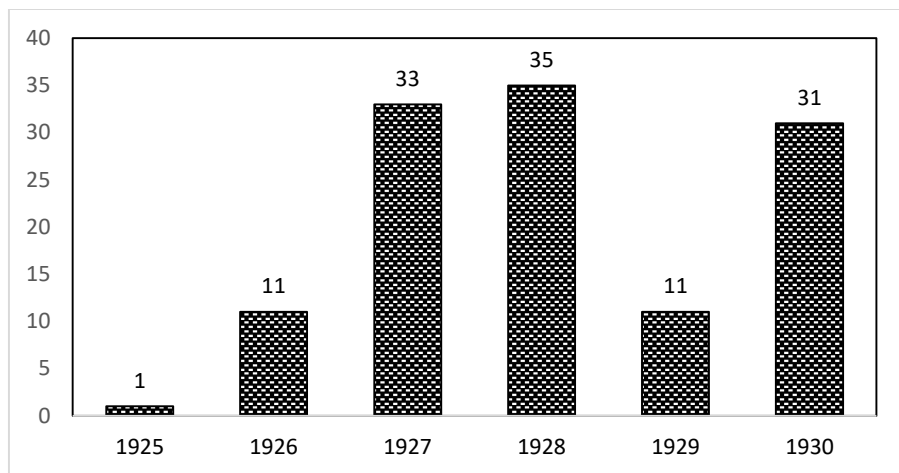

Рис. 3. Кількість повідомлень секретних співробітників за 1925–1930 рр., що відклались у справі-формулярі на Федора Савченка

На відміну від справ-формулярів на М. Грушевського та О. Грушевського, в яких частка доносів значно вища за перлюстровану кореспонденцію, справа-формуляр на Ф. Савченка дає можливість відновити, бодай частково, втрачений в роки репресій епістолярій вчених. Зокрема, збереглися копії листів Федора та Ольги Савченків до Михайла, Марії та Катерини Грушевських, Кирила Студинського; Михайла Грушевського до К. Студинського, Олександра Преснякова, Мирона Кордуби; Ольги Савченко до чоловіка; Володимира Перетца до Михайла Грушевського та Сергія Єфремова; Володимира Яковича Гнатюка, Івана Коссака, Михайла Слабченка, Володимира Щепотьєва до Федора Савченка; Костянтина Воблого до К. Студинського та багато інших. І якщо деякі оригінали листів можна знайти в різних особових фондах, то листи до Федора та Ольги Савченків існують виключно у перлюстрованому вигляді (частково ці листи потрапили також до справ-формулярів на Михайла та Олександра Грушевських).

Дослідження справи-формуляра на Федора Яковича Савченка лише розпочато. Надалі стоять завдання публікації (можливо, серійної) збережених у справі донесень секретних співробітників ДПУ УСРР та перлюстрованої кореспонденції із відповідним коментуванням. Доцільним виглядає також джерелознавче порівняння даної справи із іншими справами-формулярами, що були заведені на істориків у 1920-ті рр., виявлення як унікальних, так і повторюваних документів, їх зіставлення та аналіз (наразі відомо лише про шість таких збережених у ГДА СБУ

справ-формулярів — це справи-формуляри на М. Грушевського, О. Грушевського, К. Штеппу, П. Курінного, П. Глядківського, Ф. Савченка; літерна справа-формуляр «Беглецы» / «Втікачі» містить матеріали на В. Денисенка). Перспективним видається і завдання дослідження діяльності комісії КДБ УРСР 1960 р., яка ухвалила цю справу зберегти.

* * *

Як додаток до цієї статті публікую документи, що потрапили до складу справи-формуляру Федора Савченка лише через те, що в них згадувалось його прізвище. Йдеться про копії шести листів Михайла Грушевського до дружини Марії Сильвестрівни та доньки Катерини за січень–лютий 1928 р. Наприкінці грудня 1927 р. Катерина у супроводі матері виїхала у закордонне відрядження і до липня 1928 р. перебувала в Австрії, Франції та Німеччині. Імовірно, М. Грушевський написав за цей час рідним не один десяток листів, але наразі оригінали цих листів не виявлені. Тому публікація збережених і дуже інформативних шести листів М. Грушевського, хай навіть і перлюстрованих, має неабияку вагу.

Видається, ці листи були скопійовані безперечно фаховою машиністкою-копійсткою (копійстом, копійстами?), яка (який, які?) змогла майже повністю відчитати почерк М. Грушевського. На користь професійної підготовки копійста свідчать вжиті у машинописі друкарські знаки: дві косі риски (/ /) позначають перехід на іншу сторінку листа (листівки), низка крапок (.....) — непрочитаний текст. Замість літер «і» та «е», яких, вірогідно, не було у розкладці друкарської машинки, використовувались літери «i» та «e» (дана особливість тексту у публікації не передана). Деякі листи містять виправлення, зроблені, імовірно, уповноваженим Секретного відділу ДПУ УСРР Ф. Такке-Долореску, який не лише визначав кількість копій (позначки про потрібні для ДПУ УСРР 4–8 копій є на кожному листі), а й засвідчував їх своїм підписом.

Археографічне опрацювання перлюстрованих машинописних копій листів М. Грушевського здійснено відповідно до усталених в Україні правил. Документи розміщено за хронологічним принципом. Кожний забезпечено заголовком, в якому зазначено його порядковий номер у публікації, адресанта й адресата, а також дату та місце написання. У легендах зазначено місце зберігання документа та наявні на документах рукописні позначки. Мовно-стилістичні особливості текстів збережено. Граматичні та пунктуаційні помилки виправлені без застережень, оскільки не зрозуміло, хто їх припустився — автор чи копійст-перлюстратор. Великі літери, вжиті перлюстратором ДПУ УСРР для виділення прізвищ, збережені (водночас зауважу, що це правило було застосовано непослідовно, є багато імен, які не були набрані великими літерами). Скорочені слова та ініціали розкрито у квадратних дужках. Неправильно прочитані імена виправлені із відповідними коментарями. Непрочитані перлюстратором місця позначені крапками (як в оригіналі) та від-

биті кутовими дужками (<.....>). Підкреслення в документах відтворено без застережень. Назви згаданих у листах періодичних видань узяті в лапки. Листи прокоментовані.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Перлюстрований лист М. С. Грушевського до Марії Сильвестрівни та Катерини Михайлівни Грушевських з Києва до Відня від 7 січня 1928 р.

М. Ш. — 4 эк[земпляра]¹

Вена, Австрія,

ВИТОШИНСЬКОМУ²

Для М. Груш[евской]

ДОКУМЕНТ

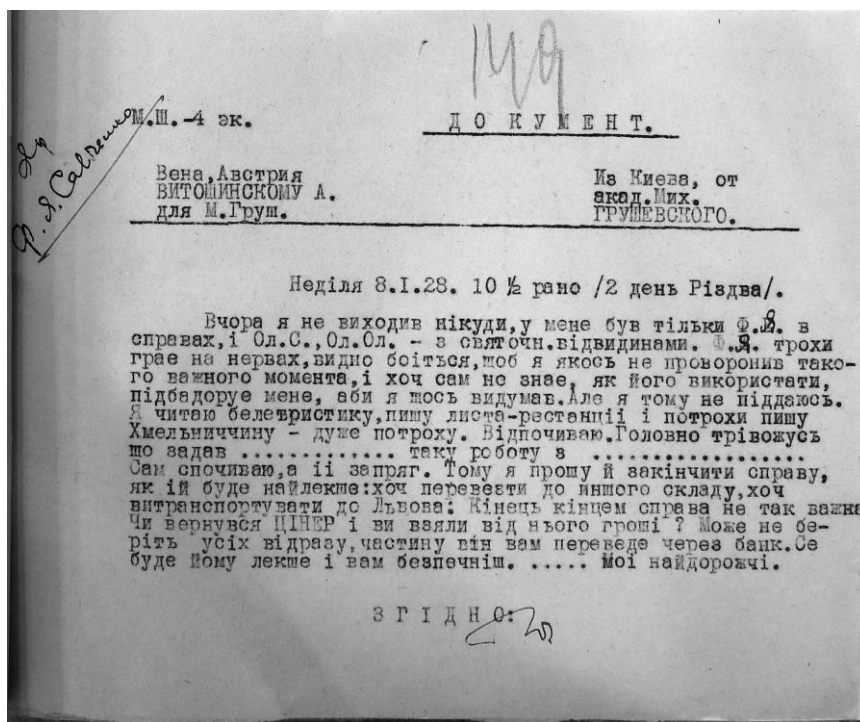
От акад. ГРУШЕВСКОГО Мих.

из Киева

Різдво, 7/І-28 р. — рано.

Ще раз з святами, найдорожчі. Я стрів свята на самоті — не хотілось ніякої компанії, тільки коти були зі мною. Я почуваю себе добре, спокійно і урівноважено. Рано був у мене Ф[едір] Я[кович]³ і П[авло] С[еменович]⁴. Академія чекає ревізорів, між тривогою і надіями, що се скінчиться нічим кінець кінцем. Писав мені Вол[одимир] Ник[олайович]⁵, що проти кандидатури БАГАЛІЯ⁶ ПЛАТОНОВ⁷ назива мою кандидатуру, але за новим статутом Акад[емія] вже сама не ставить кандидатур, а розподає поставлені наук[овими] установами, то що, так от може б Істор[ична] Секція⁸ поставила // тільки він боїться, що чутки про мої «бої з Акад[емією»⁹ зроблять неприємний настрій. Я думаю нічого не відписувати <.....> як ви знаєте те що <.....> від нього «нічого не подлаеш, совершенно верно». М[арія] Арк[адіївна]¹⁰ забігала відпроситися до Житомира до в[ів]торка, се мені не подобалось, але я не міг затримувати. Па. Па.

ГДА СБУ, Ф. 65. — Оп. 1 — Спр. С-5529. — Арк. 148. Машинописна копія. У лівому верхньому куті позначка синім чорнилом «ДФ»¹¹ Ф. Я. Савченко».

Перлюстрований лист Михайла Сергійовича Грушевського до Марії Сильвестрівни та Катерини Михайлівни Грушевських з Києва до Відня від 8 січня 1928 р. ГДА СБУ. — Ф. 65. — Оп. — 1. — Спр. С-5529. — Арк. 149.

№ 2

Перлюстрований лист М. С. Грушевського до Марії Сильвестрівни та Катерини Михайлівни Грушевських з Києва до Відня від 8 січня 1928 р.

М. Ш. — 4 эк[земпляра]
Вена, Австрия,
ВИТОШИНСКОМУ А.
Для М. Груш[евской]

ДОКУМЕНТ

Из Киева, от
акад. Мих.
ГРУШЕВСКОГО.

Неділя 8.І.28.

10 ½ рано (2 день Різдва).

Вчора я не виходив нікуди, у мене був тільки Ф[едір] Я[кович] в справах, і Ол[ександр] С[ергійович]¹², Ол[ьга] Ол[ександрівна]¹³ — з святочн[ими] відвідинами. Ф[едір] Я[кович] трохи грає на нервах, вид-

но боїться, щоб я якось не проворонив такого важного момента, і хоч сам не знає, як його використати, підбадьорює мене, аби я щось видумав. Але я тому не піддаюсь. Я читаю белетристику, пишу листа-рестанції¹⁴ і потрохи пишу Хмельниччину¹⁵ — дуже потроху. Відпочиваю. Головно тривожусь, що задав <.....> таку роботу з <.....>. Сам спочиваю, а її запряг. Тому я прошу й закінчити справу, як їй буде найлекше: хоч перевезти до іншого складу, хоч витранспортувати до Львова: кінець кінцем справа не так важна. Чи вернувся ЦП[П]ЕР¹⁶ і ви взяли від нього гроші? Може не беріть усіх відразу, частину він вам переведе через банк. Се буде йому лекше і вам безпечніш. <.....>. Мої найдоржчі.

ГДА СБУ, Ф. 65. — Оп.1. — Спр. С-5529. — Арк. 149. Машинописна копія. У лівому верхньому куті позначка синім чорнилом «дф Ф. Я. Савченко».

Катерина Грушевська із улюбленцями (імовірно, Мімпулькою та Котком).
Фото другої половини 1920-х рр. З фондів Історико-меморіального музею
Михайла Грушевського.

№ 3

**Перлюстрований лист М. С. Грушевського до Марії
Сильвестрівни та Катерини Михайлівни Грушевських з Києва до
м. Ортман в Австрії від 19 січня 1928 р.**

М. Ш. — 4 эк[земпляра]
Австрия, Ортман¹⁷
М. ГРУШЕВСЬКА

ДОКУМЕНТ

от М. ГРУШЕВСКОГО
из Киева

19/I-28 р. рано.

<.....> Від Студ[инського]¹⁸ був лист з великими <.....>
«Думам»¹⁹. ПЕРЕТЦ говорив в присутності Ф[едора] Як[овича], що от
він не бачив «Дум», давніш присилали, мовляв, а тепер щось ні²⁰. Я
побачу, може й вишукаю ще для нього²¹. Прийшла мені гадка — чи не
вписати його нарешті вибрати ТИМЧЕНКА²², на що я <.....> не-
давно. Сьогодні якраз Засід[ання] Іст[орично]-філ[ологічного відділу],
побачу. <.....> прийшли зрано оба, випили теплового молочка і кож-
дий ліг на своїм місці — М. у Кул[юніному]²³ ліжку, а К.²⁴ у мене на
столику. Па.

*ГДА СБУ Ф. 65. — Оп.1. — Спр. С-5529. — Арк. 151. Машинописна ко-
пія. У лівому верхньому куті позначка фіолетовим чорнилом «дф Ф. Я. Сав-
ченко». Дата «19/I-28 р. рано» вписана перед текстом олівцем.*

№ 4

**Перлюстрований лист М. С. Грушевського до Марії
Сильвестрівни та Катерини Михайлівни Грушевських з Києва до
м. Ортман в Австрії від 27 січня 1928 р.**

М.Ш. – 6 эк[земплярів]

ДОКУМЕНТ

Австрия, Ортман
М. ГРУШЕВСЬКА

из Киева от
Мих. ГРУШЕВСКОГО

27/I-28 р.

Значить, вівторок було обслідування II, а потім I відділу, в сере-
ду III відділу²⁵, а ввечері розмова комісії з «профактивом», то значить
ГЕРМАЙЗЕ²⁶, ДОРОШКЕВИЧ²⁷, ТКАЧЕНКО²⁸ і К⁰, а сьогодні цілком
несподівано вийшло обслідування Істор[ичної] секції і Істор[ичних]

установ Академії. Про обслід[ування] І відділу я вже дещо писав. Були закликані всі штатні, нештатні і технічні співробітники, але запросини були розіслані тільки по комісіям впередень. На пропозицію ОЗЕР[СЬКОГО]²⁹ КРИМСЬКИЙ³⁰ мав схарактеризувати роботу, але балакав, як блазень, між инчим відкликався дуже часто до мене, в однім місці, коли він став відкликатись до мого свідоцтва, чи були коли-небудь у відділі непорозуміння, я сказав: «Кто старое помянет, тому глаз вон». Коли він скінчив і ОЗЕР[СЬКИЙ] запропонував взяти слово присутнім, ніхто не відмовився, тоді взяв я. Говорив про те, що безосновно відсувають на другий план Істор[ично]-філ[ологічний] відділ перед природничим. Висловивши признання за підвищення платні наук[овим] співроб[ітникам], висловив побажання, щоб вищим категоріям була дана більша платня — керівники, напр[иклад], доведені до викладачів ВУЗ'ів І категорії, себто 180 карб. Потім про потребу значніших операційних коштів і кращої платні для нештатних і т. д. Дальше дискусія не розвинулась, кождий коротко говорив про потреби своєї установи, а Крим[ський] до кождого давав свої уваги. ОЗЕР[СЬКИЙ] висловив невдоволення з такої узкості дискусії, зробив різку увагу КР[ИМСЬКО]МУ, що він бере на глум марксизм. КРИМ[СЬКИЙ] пустився до фразі, що він хотів би зложити з себе всякі обов'язки етс³¹.

В ІІ відділі, як повідали, дуже всідали на те, що в Академії перевагу має історія над природни[чи]ми науками (особливо говорилося з <.....> Крим[ським]), так що се до річи вийшло, що я, не знавши сього, виступив з обороною гуманітарних наук. ІІІ від[ділу] ОЗЕР[СЬКИЙ] закинув, що він тільки ще в ембріоні: І відділ організував роботу, ІІ відділ стоїть в половині, а ІІІ тільки в ембріоні. Напирив на марксизм, але <.....> то ПТУХА³² і ВОБЛИЙ³³ (як в І від[ділі] Крим[ський]) рішучо заявили, що вони з марксизмом не мають діла (на що ЛЕВІК³⁴ нагадав ЛЕНІНА³⁵ — що в кожній дисципліні мусить бути марксів[ський] метод).

Субота. З вчорашнього сеансу я і Ол[ександр] Серг[ійович] вдоволені, <.....>. Ів.³⁶ теж, а Ів[ан] Ів[анович]³⁷ навіть <.....>, але Ф[едір] Я[кович] зістався невдоволений, що я його <.....>. В середу я трохи покричав на нього за деякі його недогляди, то він се мені зробив сьогодні реванш: вичитав мораль, що я не досить гостро ставлюся до супротивних, і недосить висуваю своїх. Я йому теж дещо вичитав, але в самій приятельській формі все се пройшло, тільки забрало мені час і трохи зіпсувало настрої. Так що я замість <.....> по обіді пішов на прохід і купив потом чайної ковбаси.

Я тішуся з вашого доброго настрою, і що ви тутешнього добра «лишені». Як я вам писав, я подав офіційну заяву про бажання своє поїхати до Флоренції і Осло на конгреси³⁸, але якби там не було ви не <.....> вилежуйтесь, поправляйтесь і доходьте до повного здоровля.

САВЧЕНКО мабуть по закінченню обслідування полетить до Харкова (дуже він заворушився) <.....>. Постараюсь добути ліцензію на перевід грошей вам з Кул[юненого] гонорару — частину, розуміється. До обслідування Істор[ичної] секції додаю: ОЗ[ЕРСЬКИЙ] категорично обіцяв підтримати <.....>. Інституту прим[ітивної] культури на 1.Х.³⁹ «<.....>» принаймні 2-х наук[ових] співроб[ітників] для академ[ічних] комісій. Добути дотацію для Істор[ичної] секції. Коли вона оформиться, проведе свій статут — тоді і № 35⁴⁰ закріпити за нею. № 37⁴¹ не впускати з рук. Одним словом, вповні йде назустріч всьому, навіть тому, що я й не зачипав (№ 37) — не знаю, чи він се від Леон[іда] Макаровича⁴² довідався, чи від САВЧЕНКА. Наскільки він зможе це здійснити, побачимо.

Як бачите, я не маю часу скучати. Духом з вами. Па.

ГДА СБУ Ф. 65. — Оп.1. — Спр. С-5529. — Арк. 158. Машинописна копія. У правому верхньому куті позначка синім чорнилом «дф Ф. Я. Савченко».

№ 5

Перлюстрований лист М. С. Грушевського до Марії Сильвестрівни та Катерини Михайлівни Грушевських з Києва до м. Ортман в Австрії від 31 січня 1928 р.

М.Ш. – 8 ек[земплярів]

ДОКУМЕНТ

Австрія, Ортман
М. ГРУШЕВСЬКА

от Мих. ГРУШЕВСЬКОГО
из Киева

31.I.28

<.....> Я здоров і почуваю себе добре. Трохи мало часу — і тому не пишу так багато, як би хотів. Досі не вибрався до Китаїва⁴³, завести Сокіркові гроші, хоча погода гарна і дорога мабуть теж можливо. Може відбувши засідання дослідчої катедри⁴⁵ — досить мені неприємна тепер стала взагалі ся катедра, після виступів КЛИМЕНКА⁴⁵, ДАНИЛЕВИЧА⁴⁶, ГЕРМАЙЗЕ і т. д., в справі Сильв[естра] Вас[ильовича]⁴⁷ і Сергія⁴⁸, я виберусь туди, переїхатись і поговорити про можливості розгороження від саду.

Ф[едір] Я[кович] взагалі виявляє останніми часами багато енергії, відносини між нами дуже добрі, на проекті свого дійсного членства він терпеливо жде ходу подій⁴⁹. Я, здається, писав, що Оз[ерський] категорично обіцяв Інститут примітивної культури до 1.Х (але так само обі-

цяв при обслідуванні і Мат[в]ій⁵⁰), та[ки]м чином розділити катедру на два відділи⁵¹, як проектували Дан[илевич] і Клим[енко], а як дійсних членів я назвав крім тебе і Ф[едора] Я[ковича] ще Філарета КОЛЕС[С]У⁵² і КОПЕРЖИНСЬКОГО⁵³. На Філ[арета] К[олесу] він згодився з великою охотою, бо йому вже вих[ва]ляв його КВІТКА⁵⁴; Інтересувався ТРЕЙКО⁵⁵, як своїм товаришем, коли я сказав, що маю його на увазі як канд[идата] на співробітника, завважив, що він не доктор, очевидно вважаючи, що міг би бути дійсним членом.

Я сподівався, що Ф[едір] Я[кович] поїде в Харків і виходить нову ліцензію на висилку вам, але тепер, поки йтимуть в Харк[ові] наради в справі Академії, се не зручно. Я писав, щоб ви прислали мені якусь довідку санаторії, що ви з 14.І там і ще пробудите приблизно стільки-то — се буде аргументом для ліцензії. Але повторю нічого собі не робіть видатків.

В дослідчій кафедрі Герм[айзе] [у] вівторок поставив внесок на припущення до праці аж 5 своїх з семінару, між тим і ГАВРИЛЕНКА⁵⁶. Припущення ще не запевняє, розуміється, що вони будуть <.....> на аспірантуру і се цікаве з них підуть ще сього року. Я нагадував <.....>, щоб <.....>, але вона ще сього не зробила. Пропозиція ГЕРМАЙЗЕ видимо зворушила й інших і, можливо, що Ол[ександр] Серг[ійович], Данилевич теж запропонують своїх. Тепер заминає проходження Косташук⁵⁷.

Я вніс пропозицію МАРКОВСЬКОГО⁵⁸ — він подав заявку на наук[ового] співробітника, але ДАНИЛЕВИЧ дуже енергійно підтримавши як одного з <.....> професорів укр[аїнського] унів[ерситету] (його потім виперли з ІНО) висловився, що його треба на дійсного члена, з чим і я вповні згодився. Коли я спитав, чи може нехай би він щось прочитав в кафедрі, Дан[илевич] заявив, що для кандидата на дійсного члена це зовсім зайве.

Перед тим пропонувався ГАСВСЬКИЙ⁵⁹ і як ти знаєш, в кафедрі сю пропозицію прийняти прихильно. Але занявся іншими клопотами / м[іж] ін[шим] виступив в 1 зас[іданні]. <.....> нової комісії давнього укр[аїнського] письменства⁶⁰, на котре він мене спеціально запрохував і при тім в листі писав, що він чув, що хтось в Спільн[ім] зібр[анні] надужив його імені — нічого подібного не було, а була офіціальна заява його проти моєї Осібної гадки⁶¹, я написав йому, що вітаю нову комісію, але на засід[ання] не пішов, тих засідань стільки, що не поспієш, — так от ГАСВСЬКИЙ був занедбав свою справу, але я його викликав і сказав, щоб не прогаяв часу. Можливо, що кафедра значно оновиться. Па.

ГДА СБУ Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. С-5529. — Арк. 216. Машинописна копія. У лівому верхньому куті позначка синім чорнилом «дф Ф. Я. Савченко».

№ 6

**Перлюстрований лист М. С. Грушевського до Марії
Сильвестрівни та Катерини Михайлівни Грушевських з Києва до
м. Ортман в Австрії від 3–5 лютого 1928 р.**

М. Ш. — 8 эк[земпляр] ДОКУМЕНТ

Австрія, Ортман
М. ГРУШЕВСЬКІЙ

від Мих. ГРУШЕВСЬКОГО
із Києва

3.ІІ.28 р.

<.....> Правда, я сказано втомився і ростроївся від ріжних неприємних дрібниць на сьогоднішнім засіданню Бюро Істор[ичної] секції, але пообідавши проспав з 1 ½ години, і потім у мене пили чай Ол[ександр] Серг[ійович] з Ол[ьгою] Ол[ександрівною], але я все-таки серйозно заклопотаний тим, що я <.....> все більшим членом ріжних підприємтий й ініціатив, тим часом як мені треба б вести лінію на їх зменшення.

Неділя 5.ІІ.

Я тільки що, подрімавши, встав по обіді і одержав карточку 45 з 31.І і лист КОПЕРЖИНСЬКОГО. Він пише, що до 15.ІІ пришле свою працю. КОЛЕССІ я визначив останнім терміном кінець лютого. Ти питаєш, коли будемо віддавати «Перв[існе] Гром[адянство]»⁶² до друку. Як ти скажеш. Чи ти тепер пришлеш статтю до друку, чи будеш відкладати до Парижа. Або може до Ст. Габріель? Я вповні <.....> на твою волю і рішення. «Перв[існе] Гром[адянство]» можна і затримати і навпаки прикласти всі старання, щоб воно вийшло в березні. З попереднього листа виходило, що ти свою статтю остаточно вигладила до друку. В такім разі пришли і ми зараз почнемо.

Ф[едір] Я[кович] лишив записку, що неодмінний⁶³ їде сьогодні до Харкова, ніби-то в справі Правописної комісії. Тиждень тому комісія, Л. М. Левицький і КОРНЮШИН⁶⁴ поїхали до Харкова. Потім пройшла чутка, що СКРИПНИК⁶⁵ їде сюди — нібито на виставку РУХ. Тепер значить навпаки. Ф[едір] Я[кович] дуже нервується і чекає подій. Я почуваю себе добре, тільки засідання, говорення і т. д. дуже мене утірають. В п'ятницю я ледве на ногах тримався. Але се нервове і потім проходить швидко.

Па.

<.....> На вчорашній нараді в справі бібліограф[ічного] огляду за рік 1927⁶⁶ сиділи БЕЛІНГ⁶⁷, АРНОЛЬД⁶⁸, ГОЛЬДМАН⁶⁹ і говорили по-українськи оден другого краще. Є все-таки щось позитивне.

ГДА СБУ Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. С-5529. — Арк. 158. Машинописна копія. У лівому верхньому куті позначка сірим олівцем «д/ф Ф. Я. Савченко».

КОМЕНТАРІ

¹ Тут і далі скороченням «М. Ш.», тобто «машинописные копии» позначено кількість віддрукованих примірників документа.

² Листи для Марії Сильвестрівни та Катерини Михайлівни Грушевських надходили на адресу правника Айтиля Вітошинського (1875–1943), що тоді мешкав у Відні.

³ Савченко Федір Якович.

⁴ Глядківський Павло Семенович (1896–1979) — історик, на той час — аспірант Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН, очолюваної М. Грушевським, коректор та секретар редакції журналу «Україна».

⁵ Перетц Володимир Миколайович (1870–1935) — академік РАН (з 1914 р.) та ВУАН (з 1919 р.).

⁶ Йдеться про вибори до Академії наук СРСР, підготовка до яких розпочалась наприкінці 1927 р. (проведені були у січні 1929 р.). У 1928 р. після довгих консультацій в академіки АН СРСР були висунуті академіки ВУАН Д. Багалій та М. Грушевський. Під час засідання Комісії з історичних наук АН СРСР 19 жовтня 1928 р. кандидатура Д. Багалія була знята (Багалій взяв самовідвід). Див.: Государственный архив Российской Федерации. — Ф. Р-3316. — Оп. 45. — Д. 4: Стенографический отчет заседания Комиссии по наукам историческим. — Л. 92.

⁷ Платонов Сергій Федорович (1860–1933) — російський історик, академік АН СРСР з 1920 р. У 1928 р. був головою Комісії з історичних наук АН СРСР, де обговорювалось питання виборів дійсних членів та членів-кореспондентів АН СРСР.

⁸ Історична секція у складі І-го (Історико-філологічного) відділу ВУАН.

⁹ Йдеться про давній конфлікт між М. Грушевським, з одного боку, та А. Кримським і С. Єфремовим, з другого (мав персональні, академічно-фінансові та ідеологічні виміри), що відкрито проявився наприкінці 1927 р. Детально див.: *Гурич І. Б., Кіржаєв С. М.* До історії Всеукраїнської академії наук. Михайло Грушевський і Агатангел Кримський. З приводу «Осібної гадки академіка М. Грушевського до протоколу Спільного зібрання УАН від 17 жовтня 1927 року» // Український археографічний щорічник. — Вип. 1 (4). — К., 1992. — С. 332–340; *Сохань П., Ульяновський В., Кіржаєв*

ев С. М. С. Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність. — С. 100–110.

¹⁰ Жуковська Марія Аркадіївна (1894–?) — бібліотекарка Історичної секції ВУАН.

¹¹ Тут і далі — «дф» або «д/ф» — дело-формуляр (укр.: справа-формуляр).

¹² Грушевський Олександр Сергійович (1877–1942[?]) — історик, брат М. С. Грушевського, який жив з ним в одному будинку по вул. Паньківській, 9.

¹³ Грушевська Ольга Олександрівна (1878–1961) — бібліотекарка, перекладачка, дружина Олександра Сергійовича Грушевського.

¹⁴ Так у документі.

¹⁵ Мова йде про підготовку М. Грушевським 9-го тому «Історії України-Руси». У 1928 р. вийшла перша частина тому, у 1931 р. — друга частина. Див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. 9: Роки 1650–1657. — Ч. 1: Перша половина. Хмельниччина роки 1650–1653. — К., 1928. — 869 с.; Ч. 2: Друга половина: Хмельниччина роки 1654–1657. — К., 1931. — С. 870–1631.

¹⁶ У документі помилково написано «Цінер». Ціппер Альберт (1855–1936) — доктор права, австрійський письменник, есеїст, перекладач, уродженець м. Львова. Довірена особа українських науковців (зокрема М. Возняка та М. Грушевського) у Відні, через яку надсилались гроші з радянської України.

¹⁷ Майже одразу після приїзду до Відня Катерина Грушевська через хворобу змушена була лікуватись. З 14 січня 1928 р. (див. лист № 5) до кінця квітня вона перебувала у санаторії для легеневих хворих «Вінервальд» у містечку Ортман у Нижній Австрії (нині район міста Перніц, округ Вінер-Нойштадт, федеральна земля Нижня Австрія, Австрія), приблизно за 80 км від Відня.

¹⁸ Студинський Кирило Йосипович (1868–1941) — український літературознавець, голова НТШ у Львові у 1923–1932 рр., постійний кореспондент М. Грушевського та Ф. Савченка.

¹⁹ Наприкінці 1927 р. було опубліковано перший том упорядкованого К. Грушевською корпусу «Українські народні думи», що отримав схвальні оцінки. Див.: *Українські народні думи.* — Т. 1 корпусу. Тексти №№ 1–13 / Вст. ст. К. Грушевської. — К., 1927. — 397 с.

²⁰ Про те, що В. Перетц не отримав том «Українських народних дум», він жалівся також літературознавцю Михайлу Несторовичу Сперанському. У листі до Сперанського 9 січня 1928 р. Перетц, зокрема, зазначив: «Вы счастливее меня — Катруся мне “Думы” не прислала». І далі Перетц додавав: «Вероятно, старый Михайло лютует на меня за то, что я не одобряю его нового кляузничества: он приготовил и в Общ[ем] с[обрании] прочел, а предварит[ельно] послал в Харьков “суплику”, где жалуется на то, что Презид[иум] Академии не заботится о нем, т. е. о его Истор[ической] Ком[иссии], не дает сотрудников и т. п. На это последовала острая реплика — где все его жалобы разрушены и О[бщее] с[обрание] выразило пожелание,

чтобы отд[ельные] члены не ездили партизански в Харьк[ов] с хлопотами об отд[ельных] учр[еждениях], ибо есть для сего О[бщее] с[обрание] и Президиум <...>. Что же касается жалоб на недостаток сотр[удников] — то в пример поставили нашу А[кадемию] н[аук], где в Истор[ической] и Археогр[афической] Ком[иссиях] — всего 5 шт[ук] сотр[удников], а у Груш[евского] — уже 11! И это при том, что многие другие ком[иссии] УАН либо вообще не имеют шт[атных] сотр[удников], либо имеют по одному. Все это распалило М[ихайла] С[ергеевича] до крайности. Я, получив от него эту “суплику” — не зная о дальнейшем — написал ему письмо, которое — к моему удивлению, как потом я узнал, — привело те же аргументы, что и ответы Президиума! Но, конечно, то, что я писал ему по-дружески — там было сказано довольно остро». Цит. за: *Робинсон М. М. С. Грушевский и русская академическая элита // Славянский альманах 2008. — М., 2009. — С. 190.*

²¹ М. Грушевський, очевидно, таки «вишукав» книгу для В. Перетца, бо той написав дуже прихильний та великий рецензійний огляд праці К. Грушевської. Див.: *Перетц В. Українські думи в новому виданні К. М. Грушевської // Етнографічний вісник. — 1928. — Кн. 7. — С. 73–132.*

²² Тимченко Євген Костянтинович (1866–1948) — мовознавець-україніст. У листі йдеться про пропозицію М. Грушевського про обрання Є. Тимченка у дійсні члени ВУАН.

²³ Грушевські у родині лагідно називали доньку Катерину Кулюнею.

²⁴ М. та К. — клички котів, які жили в родині Грушевських у 1928 р. У тогочасних листах Грушевських згадуються коти Мімпулька, Мімпулечка (очевидно, це якраз «М.») та «Котко», «Кіся» (можливо, це якраз «К.»). Див.: Лист К. М. Грушевської до Г. С. Грушевської від 13 січня 1933 р. // Центральний державний історичний архів України, м. Київ. — Ф. 1235. — Спр. 1430. — Арк. 1; Лист М. С. Грушевської до Г. С. Грушевської з літа 1931 р. // Там само. — Спр. 1425. — Арк. 413; Лист К. М. Грушевської до О. О. Грушевської від 26 січня 1928 р. // Там само. — Спр. 1396. — Арк. 24. Останній лист повністю опублікований: *Матяш І. «Бажаю всего наилучшего і спокою і радости» (листи Катерини Грушевської до Олександра та Ольги Грушевських) // Пам'ятки: Археографічний щорічник. — Т. 4. — К., 2003. — С. 207–208).*

²⁵ У січні–лютому 1928 р. ВУАН перевіряла комісія на чолі з головою Укрнауки Ю. Озерським. У листі йдеться про черговість перевірки структурних підрозділів ВУАН: I (Історико-філологічного), II (Фізично-математичного) та III (Соціально-економічного) відділів.

²⁶ Гермайзе Осип Юрійович (1892–1958[?]) — український історик, дійсний член Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН.

²⁷ Дорошкевич Олександр Костянтинович (1889–1946) — український літературознавець.

²⁸ Ткаченко Микола Михайлович (1893–1965) — український історик та археограф, у 1928 р. — науковий співробітник Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН.

²⁹ Озерський Юрій Іванович (1896–1937) — державний освітній діяч. На той час — голова Укрнауки Наркомату освіти УСРР.

³⁰ Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942) — український історик та філолог. У 1918–1928 рр. — неодмінний секретар ВУАН.

³¹ Etc. — скорочено від латинського et cetera, тобто інші, тощо, і так далі.

³² Птуха Михайло Васильович (1884–1961) — український демограф, академік ВУАН (з 1920 р.), директор Демографічного інституту, що входив до складу III (Соціально-економічного) відділу ВУАН.

³³ Воблий Костянтин Григорович (1876–1947) — український економіст, академік ВУАН (з 1919 р.), у 1925–1929 рр. — голова III (Соціально-економічного) відділу ВУАН.

³⁴ У тексті помилково написано «Левик». Левік Рувім Самійлович (1889–1937) — український філософ, компартійний та освітній діяч, у січні–лютому 1928 р. — член комісії з перевірки ВУАН.

³⁵ Ленін (Ульянов) Володимир Ілліч (1870–1924) — російський політичний та державний діяч, теоретик комунізму.

³⁶ Особа за одним ініціалом не встановлена.

³⁷ Імовірно, мова про Щітківського Івана Івановича (1866–1942) — культурного та громадського діяча. У 1928 р. — співробітник редакції журналу «Україна».

³⁸ М. Грушевський планував побувати на міжнародних історичних конгресах, зокрема на 6-му Міжнародному конгресі істориків в Осло (він був навіть включений до програми конгресу як співголова секції нової і сучасної історії Європи), але не отримав дозволу на виїзд. Радянську Україну в Осло представляли М. Яворський та В. Юринець (загалом від СРСР було 17 вчених).

³⁹ У 1928 р. М. Грушевський виступив з пропозицією про створення на базі Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН, яку він очолював, двох інститутів — Інституту примітивної культури та Українського історичного інституту. Незважаючи на обіцянки, жодна із названих установ створена не була.

⁴⁰ Мова йде про будинок за адресою Київ, вул. Короленка (нині — Володимирська), 35, якого було передано ВУАН і навколо якого розгорнулася боротьба. Зрештою, будинок зайняла Історична секція ВУАН.

⁴¹ У будинку по вул. Короленка (нині — Володимирська), 37 у квартирі 12-а з 1924 р. розміщувались Історичні установи на чолі з М. Грушевським, редакція журналу «Україна», там же жили в окремих кімнатах Ф. Савченко з дружиною та М. Жуковська. У спеціальній «гостьовій» кімнаті під час своїх приїздів до Києва зупинявся акад. К. Студинський. Див.: Юркова О. Світлина з ювілею М. Грушевського 1926 р.: проблеми атрибуції // Український історичний журнал. — 2016. — № 6. — С. 24–41.

⁴² Левитський (Левицький) Леонід Макарович (1892–1973) — український освітній діяч. У 1922–1930 рр. був уповноваженим Укрнауки Наркомату освіти УСРР у Києві.

⁴³ У Китаєві — мальовничій південній околиці Києва — М. Грушевський з 1924 р. винаймав будинок для творчості та відпочинку. Див.: *Панькова С.* «Треба жити як можна!»: Михайло Грушевський в Китаєві // Веб-портал Історико-меморіального музею Михайла Грушевського: [Електронний ресурс]. Реж. доступу: <http://immh.kiev.ua/treba-zhiti-yak-mozhna/>

⁴⁴ Науково-дослідна кафедра історії України при ВУАН була створена М. Грушевським у 1924 р. Детальніше про кафедру див.: *Юркова О.* Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999. — 433 с.

⁴⁵ Клименко Пилип Васильович (1887–1955) — український історик, дійсний член Науково-дослідної кафедри історії України (1925–1930).

⁴⁶ Данилевич Василь Юхимович (1872–1936) — український історик, дійсний член Науково-дослідної кафедри історії України (1924–1929).

⁴⁷ Глушко Сильвестр Васильович (1896–1961) — український історик, на той час аспірант Науково-дослідної кафедри історії України.

⁴⁸ Шамрай Сергій Вікторович (1900–1939) — племінник М. Грушевського, на той час аспірант Науково-дослідної кафедри історії України.

⁴⁹ М. Грушевський ще влітку 1927 р. висунув Ф. Савченка на посаду дійсного члена Науково-дослідної кафедри історії України. 12 лютого 1928 р. Укрнаука затвердила його та К. Грушевську на посадах дійсних членів.

⁵⁰ Яворський Матвій Іванович (1885–1937) — український історик, державний діяч, очільник Укрнауки при Наркоматі освіти УСРР у 1925–1927 рр.

⁵¹ Згідно з рішенням пленуму Науково-дослідної кафедри історії України 21 лютого 1928 р. замість трьох секцій (методології і соціологічного обґрунтування історії; соціально-економічної історії України та історії культури) було створені два відділи — Відділ історії України та Відділ примітивної культури і народної творчості.

⁵² Колеса Філарет Михайлович (1871–1947) — український етнограф. Хоча Ф. Колеса співробітничав з кафедрою ще з літа 1927 р. його затвердження дійсним членом Науково-дослідної кафедри історії України відбулось у жовтні 1928 р., та й то після кількох нагадувань М. Грушевського на адресу Укрнауки.

⁵³ Копержинський Костянтин Олександрович (1894–1953) — український літературознавець. Став дійсним членом Науково-дослідної кафедри історії України у березні 1928 р.

⁵⁴ Квітка Климент Васильович (1880–1953) — український музикознавець-фольклорист, голова Музично-етнографічного кабінету ВУАН (1922–1933).

⁵⁵ Особа не встановлена, імовірно, копііст-перлюстратор помилився у відтворенні прізвища.

⁵⁶ Гавриленко Тодор Матвійович (1899–1939) — український історик. У 1926–1928 рр. — кандидат в аспіранти, у 1928–1930 рр. — аспірант Науково-дослідної кафедри історії України.

⁵⁷ У машинописі перлнострованого листа прізвище дослідника помилково вказано як «Коспошук». Костащук Василь Миколайович (1885–1932) — український історик. У 1928–1930 рр. — аспірант Науково-дослідної кафедри історії України.

⁵⁸ Марковський Михайло Миколайович (1869–1946) — український літературознавець. Затверджений дійсним членом кафедри наприкінці грудня 1928 р.

⁵⁹ Гаєвський Степан Юхимович (1876–1975) — український літературознавець, церковний діяч. У 1928–1930 рр. був науковим співробітником кафедри.

⁶⁰ Комісія давнього українського письменства ВУАН була створена постановою Спільного зібрання ВУАН 28 листопада 1927 р. Очолив Комісію акад. В. Перетц.

⁶¹ Мова про «Осібну гадку академіка М. Грушевського до протоколу Спільного зібрання УАН від 17 жовтня 1927 року». Див.: Український археографічний щорічник. — Вип. 1 (4). — К., 1992. — С. 332–340.

⁶² Мова про періодичний часопис «Первісне громадянство та його пережитки на Україні», що у 1926–1929 рр. видавався Асоціацією культурно-історичного досліду (складалась з Культурно-історичної комісії та Комісії історичної пісенності ВУАН, а також Кабінету примітивної культури та народної творчості при ВУАН, що діяла при Науково-дослідній кафедрі історії України при ВУАН). Редактором часопису була К. Грушевська.

⁶³ Мова про неодмінного секретаря ВУАН А. Кримського.

⁶⁴ Корнюшин Федір Данилович (1893–1938) — український державний і партійний діяч. У 1926–1928 рр. був відповідальним секретарем Київського окружного комітету КП(б)У.

⁶⁵ Скрипник Микола Олексійович (1872–1933) — український державний і партійний діяч. У 1927–1933 рр. — народний комісар освіти УСРР.

⁶⁶ В часопису «Україна» у низці чисел за 1927–1928 рр. публікувались бібліографічні огляди «Науково-дослідчий і науково-видавничий рух Радянської України», де подавались матеріали не лише з української історії, етнографії, фольклору чи літературознавства, а й з права, медицини, геології, економіки, зоології, математики, техніки та ін.

⁶⁷ Белінг Дмитро Євстахійович (1882–1949) — український гідробіолог.

⁶⁸ Скоріше за все, мова про Кристера Арнольда Едмундовича (1886–1937) — українського правознавця. У 1920-х рр. очолював Комісію для виучування звичаєвого права України, у жовтні 1927 р. створив та очолив Комісію для виучування радянського права ВУАН.

⁶⁹ Гольдман Олександр Генріхович (1884–1971) — український фізик.